

УДК 340.0

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ**
**CIVIL SOCIETY AS AN INSTRUMENTALITY COUNTERACTION ABUSE
OF STATE POWER**

Поклонська О.Ю.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Кримського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена проблемі взаємодії громадянського суспільства та державної влади. У даному дослідженні громадянське суспільство розглядається як система дієвих, відокремлених від держави, але взаємодіючих з нею інститутів, що становить єдність трьох інституційних систем. Автор акцентує увагу на механізмі протидії зловживанням в системі влади і управління з боку громадянського суспільства.

Ключові слова: влада, громадянське суспільство, інститут, механізм, протидія.

Статья посвящена проблеме взаимодействия гражданского общества и государственной власти. В данном исследовании гражданское общество рассматривается как система действенных, отделенных от государства, но взаимодействующих с ним институтов, составляющих единство трех институциональных систем. Автор акцентирует внимание на механизме противодействия злоупотреблениям в системе власти и управления со стороны гражданского общества.

Ключевые слова: власть, гражданское общество, институт, механизм, противодействие.

The article is sanctified to the problem of cooperation of civil society and state power. In this study, civil society is seen as a system of effective, separated from the state, but interacting with him, institutions, representing the unity of the three institutional systems. The mechanism of fighting abuses in the system of power and control on the part of civil society was focused the author's.

Key words: power, civil society, the institution, the mechanism, counteraction.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань громадянського суспільства є обмеження владних функцій держави за допомогою певних інституційно-організаційних і правових рамок. Про це

ще писав С. Франк, який підкреслював, що державна влада, за необхідності, повинна бути обмежена наявністю громадянського суспільства, а діяльність цієї влади ніколи не повинна переходити межі, в яких вона

сумісна з таким суспільством, оскільки порушення цих меж загрожує його існуванню [1, с. 136-146].

Стан дослідження. Ідея громадянського суспільства вперше з'являється у правових поглядах античних мислителів. Ще Цицерон, цікавився рисами, що притаманні власне громадянину та відрізняють останнього від інших людей. Пізніше це питання розглядалося у роботах Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Г.В.Ф. Гегеля, К. Маркса і багатьох інших. У наш час громадянське суспільство розглядається як суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, морального і культурного статусу, що перебуває у розвинених правових відносинах з державою. При цьому громадянське суспільство, володіючи відносною самостійністю і незалежністю, взаємодіє з державою, здійснюючи взаємовплив та взаємоконтроль.

Водночас аналіз сучасної наукової літератури, правозастосовної практики дає підстави стверджувати, що питання впливу громадянського суспільства на державу все ще не отримало належного висвітлення. Саме тому метою цієї статті є подальша теоретична розробка аспектів обмеження владних функцій держави з боку громадянського суспільства, порівняння поглядів науковців щодо цього питання та поглиблення його розуміння.

Виклад основного матеріалу. У процесі правовідносин держава зобов'язана забезпечувати умови нормального функціонування громадянського суспільства, а громадянське суспільство виступає в якості «противаги» державі з метою недопущення порушення ним своїх основних обов'язків та дотримання законності. На думку М. Вебера, громадянське суспільство – це пізнавальна абстракція, ідеальний тип, вельми далекий від дійсності. Але сама ідея громадянського суспільства не позбавлена сенсу. Її суть полягає в оптимальному поєднанні трьох складових: влади, суспільства та людини [2, с. 360].

Безперечно, держава і громадянське суспільство мають широкий спектр взаємовідносин. Взаємозв'язок держави і громадянського суспільства характеризується двома принципово важливими ідентифікаційними ознаками: перша пов'язана з рівнем збігу їх стратегічних, програмних цілей та інтересів; друга стосується їх структурної взаємодії. На підставі цього стає можливим виділити різні типи взаємовідносин держави та інститутів громадянського суспільства: злиття, заміщення одного іншим, роздільного та відокремленого існування; гармонійної взаємодії; протистояння.

Державна влада не повинна підпорядковувати собі громадянське суспільство і керувати ним, навпаки, їй слід бути зацікавленою у діалозі з громадянським суспільством і налагодженні партнерства з ним. Якщо соціальна політика держави не є результативною, а фінансових ресурсів недостатньо, державі слід частково (а іноді, можливо, і повністю) передати свої повноваження у визначених сферах структурам громадянського суспільства. Завдяки цьому підвищиться рівень участі громадян як в обговоренні та прийнятті державних рішень, так і в контролі «зни-

зу» за їх виконанням. Якість і спрямованість рішень, прийнятих державою у взаємодії зі структурами громадянського суспільства, багато в чому залежить від того, які саме структури і на якому етапі підключаються до даного процесу.

За такого підходу, держава не тільки не втручається у певну сферу приватних інтересів самого суспільства, а навпаки, саме суспільство отримує можливість самостійно, без втручання держави реалізувати відповідні функції. А відтак, вже не держава «поглинає» суспільство, встановлюючи тотальний контроль та керуючи розвитком відповідних сфер та інститутів, а відбувається процес «поглинання» держави громадянським суспільством: тобто громадянське суспільство стоїть вище держави.

Ми вважаємо, що в Україні найбільш оптимальною, з позиції конструктивної противаги державній владі є модель громадянського суспільства, що є сферою вільної, відносно автономної активності громадян і різних організацій. Останні, у свою чергу, є самостійними і незалежними суб'єктами політичного, правового та соціально-економічного життя. Водночас з цим, за допомогою різного роду легальних механізмів, суб'єкти можуть спричиняти зовнішній вплив на інститути публічної влади. Завдання ж держави полягає в імперативному закріпленні меж правового простору функціонування структур громадянського суспільства.

Проте, слід констатувати, що становлення громадянського суспільства в пострадянський період стикається з численними перешкодами політико-правового, соціально-економічного та духовного характеру. Різного роду аномічні процеси, що є доволі характерними для державності в період зміни державно-правового режиму, зумовлюють інертність і пасивність громадян щодо цивілізованого захисту прав і свобод. Невдалі реформи у політичній, правовій та соціально-економічній сферах сприяли формуванню патерналістського типу правової свідомості, оскільки слабкий вплив правових стимуляторів на поведінку індивідів і соціальних груп, безсумнівно, зумовлює слабе структурування суспільства, призводить до нездатності захистити як приватні, так і публічні інтереси від свавілля владних структур і окремих посадовців.

Взагалі, радикально-ліберальний курс початку 90-х рр. сприяв формуванню суспільства невизначеного типу. Колишні ідеали було зруйновано, а замінити їх мали стандарти, що були запозичені у інших народів. Однак слід відзначити, що більшість з них не може вільно використовуватися у життєдіяльності українського суспільства. Все це призводить до аномії, що виступає серйозним бар'єром при формуванні правової держави та формуванні високо розвинутого суспільства. Передусім це пов'язано із складнощами у політичній сфері, що відповідає за партійну, політичну ідентичність особистості.

Суспільство не сприймає політичні партії через штучність їх походження та відсутність реальних дій, відчутного впливу на органи влади. Непартійні (неполітичні) інститути громадянського суспільства

(громадські рухи, некомерційні організації, асоціації малого та середнього бізнесу тощо), що здійснюють самостійну, незалежну від держави діяльність, не розглядають більшість політичних партій рівноправними партнерами, вбачаючи в них, перш за все, структури, що тим чи іншим чином контролюються державою. Враховуючи те, що більшість політичних партій виникла лише після розпаду СРСР, тобто більше двадцяти років тому, вони не мають міцної соціальної бази і змушені постійно шукати підтримки у різних прошарків населення.

Підтримка громадянами політичного режиму виявляється в залежності від ступеня задоволення їхніх конкретних потреб з боку влади. Тому низькі оцінки діяльності органів влади і демократичних інститутів супроводжуються зневірою у їх майбутнє. Низька легітимність політичної системи українського суспільства зумовлена неефективністю політичного курсу, що проводиться керівництвом країни, в той час як нелегітимність правління перешкоджає проведенню ефективної політики. Подолання цієї кризи залежить від того, якою мірою елементи «громадянської культури» вкорінені в масовій свідомості [3, с. 176].

У структурному плані громадянське суспільство як система дієвих відокремлених від держави інститутів і відносин становить єдність трьох інституційних систем.

Так, в економічному аспекті громадянське суспільство – це суспільство цивілізованих ринкових відносин. Сприятливі процеси становлення цивілізованого ринку в Україні стає можливим лише за таких умов:

- проголошення і послідовного проведення в життя множинності форм власності та рівних можливостей їх правового захисту;
- забезпечення свободи праці як основи функціонування будь-якого суспільства;
- наявності свободи підприємництва та іншої, не забороненої законом економічної діяльності. Адже економічна діяльність громадян в ринкових умовах будується відповідно до загальнодемократичного принципу «дозволено все, що не заборонено законом».

Другий структурний елемент громадянського суспільства – його соціальна організація. У ринкових відносинах вона має доволі складний характер, що відображає, перш за все, відмінності окремих соціальних груп у системі відносин власності, виробництва і, відповідно, розподілу матеріальних благ. За цим критерієм у громадянському суспільстві можна виділити три основні групи населення – найманих працівників, підприємців та непрацевдатних громадян. Забезпечення зваженого балансу економічних інтересів і матеріальних можливостей цих прошарків – важливий напрямок соціальної політики держави.

Третій структурний елемент громадянського суспільства – його суспільно-політична (інституційна) організація. Її не можна ототожнювати з державно-політичною організацією, з державним управлінням суспільством. Навпаки, реальний демократизм

громадянського суспільства, як основа забезпечення реальної свободи особистості, стає можливим саме тоді, коли суспільство, набуваючи якості цивільного, правового, створює свої власні, недержавні суспільно-політичні механізми саморегуляції та самоорганізації. А відтак, відбувається політична інституціоналізація громадянського суспільства, тобто суспільство самоорганізується і саморозвивається за допомогою таких інститутів, як політичні партії, суспільні рухи, професійні спілки, жіночі, ветеранські, молодіжні, релігійні організації, добровільні товариства, творчі спілки, фонди, асоціації та інші добровільні об'єднання громадян, що створюються на основі їх політичних, професійних, культурних та інших інтересів [4, с. 62-66].

Важливою конституційною основою політичної інституціоналізації громадянського суспільства – є принципи політичного й ідеологічного плюралізму (різноманіття), багатопартійність. Слід особливо підкреслити, що громадянське суспільство протистоїть політичному й ідеологічному монополізму, що пригнічує інакомислення та не допускає ніякої іншої ідеології, крім офіційної, державної, ніякої іншої партії, крім правлячої – «партії влади» тощо. В умовах появи феномену «партії влади», можна бачити реалізацію стратегії «експлуаторської держави», що прагне зберегти своє домінуюче становище на політичній арені. Така партія виражає інтереси держави, її апарату, а не громадянського суспільства.

Важливою умовою забезпечення політичного та ідеологічного плюралізму, є свобода організації та діяльності засобів масової інформації.

Таким чином, сукупність політико-правових, економічних і соціальних компонентів громадянського суспільства, взятих у їх єдності і взаємодії, складає його інституціональний профіль, зміст якого завжди визначено особливостями конкретної держави й історичною епохою.

М.Б. Смоленський зазначає, що для громадянського суспільства характерна висока ступінь самоорганізації на основі економічних, соціально-політичних та інших систем регуляції, проте ефективність функціонування цього товариства з урахуванням складності, глибини, а певною мірою і суперечливості його розвитку не може бути поза державно-правового впливу. У міру розвитку цивілізації разом з утвердженням ідей гуманізму і свободи спостерігається і залежність людини від потужних, все зростаючих суспільних сил – економіки, влади, ідеології [5, с. 73-80].

Характер зв'язків громадянського суспільства і держави не завжди буває рівним. Громадянське суспільство не тільки може, а й має виступати як антагоніст держави за умови, коли остання бере на себе виконання невласливих їй функцій, коли апарат держави підміняє інститути громадського суспільства або коли надлишковим стає його втручання в економічні відносини, що є неприйнятним.

Однією з причин аномії громадян у демократичних країнах є відсутність зв'язку між владою і народом, правлячою елітою та електоратом, тоді як

суспільний діалог є природним середовищем демократичної політики. Сьогодні люди відчують себе виштовхнутими з цього середовища; вони хочуть повернутися назад. Однак, перш ніж стати активними громадянами, люди повинні переконатися, що до їхньої думки прислухаються [6, с. 27].

На сьогодні однією з найбільш характерних рис антагонізму громадянського суспільства та держави, можна назвати надмірно високу ступінь відчуження держави від народу. Звичайно, ця риса в тій чи іншій мірі властива всім державно організованим соціумам, але в першу чергу вона властива країнам перехідного типу.

Цей стан обумовлений перш за все тим, що влада або протистояла суспільству, або значною мірою підкоряла його собі. На жаль, і сьогодні, незважаючи на те, що ми вже протягом багатьох років декларуємо здійснення великомасштабних демократичних перетворень у всіх сферах суспільного життя, влада на усіх рівнях, вельми схильна розглядати себе в якості самодостатньої сили, закритої і абсолютно незалежної від населення. А більшість її представників не дотримується ні норм права, ні моральних норм, і навіть не враховує громадську думку.

До того ж втручання громадянського суспільства в механізм протидії зловживанням в системі влади і

управління має такі особливості:

- відсутність у більшості населення елементарних юридичних знань та вмінь на тлі фактичної недоступності для малозабезпечених категорій громадян до кваліфікованої юридичної допомоги;
- злиття інтересів керівництва політичних партій, рухів, профспілок і органів державної влади;
- недостатня фіксація у вітчизняному законодавстві механізму контролю за діяльністю владних структур з боку політичних і неполітичних організацій громадянського суспільства, а також чіткого визначення обов'язків посадових осіб.

Саме тому доцільно створити потужну нормативно-правову базу, що буде закріплювати основу організації та функціонування громадянського суспільства та його інститутів. У свою чергу, інститути громадянського суспільства, в силу своєї політико-правової та функціональної природи, мають вживати різних превентивних заходів, що спрямовані на обмеження свавілля публічної влади.

Зрештою, як справедливо зазначає А.І. Сухарев, важливо не втратити історичний шанс нинішнього етапу розвитку країни, коли і влада, і суспільство все більше усвідомлюють необхідність підвищення рівня взаємної довіри та взаємодії у відродженні та цивілізованому розвитку своєї країни [7, с. 78].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Франк С. Духовные основы общества / С.Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – 512 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер – М. : Прогресс, 1990. – 809 с.
3. Винокурова С. Масова свідомість у ситуації соціальної кризи: пошук еквівалента втрачених ілюзій // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 1. – С. 172-178.
4. Гдалевич И. Институты гражданского общества в механизме ограничения властного произвола / И. Гдалевич // Вестник ТИУиЭ. – 2010. – № 1. – С. 62-66.
5. Смоленский М.Б. Право и правовая культура как базовая ценность гражданского общества / М. Смоленский // Журнал российского права. – 2004. – № 11. – С. 73-80.
6. Мэтьюз Д. Политика местной общины / Д. Мэтьюз – М. : Сыновья и дочери, 1995. – 48 с.
7. Цивилизованное развитие наций и межнациональных отношений : сб. ст. / Отв. ред. А. И. Сухарев. – Саранск : НИИ регионологии при Мордов. ун-те, 1992. – 232 с.